

HISTORISCH- en BOUWKUNDIG RAPPORT
met
RESTAURATIEPLAN

betreffende de

HERVORMDE DORPSKERK
De Wheem 10
7851 TA **ZWEELOO**
Gemeente COEVORDEN

Orgelnummer RDMZ:

Monumentnummer: 41517

Persoonlijk projectnummer R-Z5-0124

16 juni 2006

Opdrachtgeefster:

Hervormde Gemeente Zweeloo
College van Kerkrentmeesters
Orgelrestauratiecommissie

Correspondentieadres:

Dhr. A. Naber

Katspad 1

7855 PB MEPPEN

tel. (0591) 372554

E-mail: app.naber@zonnet.nl

Adviseur:

A.S. Tuinstra

De Lijnbaan 29

9781 LJ BEDUM

tel.: (050) 5490337

fax: (050) 5491944

E-mail: stuinstra@nnoa.nl

internet: www.nnoa.nl

INHOUDSOPGAVE

- 0 -

	Pagina
I. <i>HISTORIE</i>	5
II. <i>BESCHRIJVING VAN HET ORGEL IN DE HUIDIGE SITUATIE</i>	8
1. Orgelbalkon, orgelkast en -front	8
2. Windvoorziening	9
3. Windlade	9
4. Registermechaniek	10
5. Klaviatuur en speelmechaniek	10
6a. Pijpwerk - dispositie, opstelling en globale factuurkenmerken	12
6b. Pijpwerk - specificatie kenmerken	13
6c. Pijpwerk - intonatie	13
III. <i>HUIDIGE STAAT EN GECONSTATEERDE GEBREKEN</i>	15
IV. <i>RESTAURATIEPLAN</i>	17
1. Doelstelling	17
2. Klimaatbeheersing	17
3. Restauratieplan	18
IV. <i>SAMENVATTING</i>	21
V. <i>BIJLAGEN</i>	23

- 0 -

I. HISTORIE

Een eerste bericht over een orgel in de middeleeuwse kerk van Zweeloo (in het kerkelijk tijdschrift *Stemmen voor Waarheid en Vrede*) dateert van 1875. Er is toen een orgelbalkon gebouwd waarop een serafine-orgel werd geplaatst van een onbekende maker. Niet bekend is door wie.

In 1904 bouwde orgelmaker Jan Proper (1853-1922) uit Kampen op het bestaande orgelbalkon een geheel nieuw orgel met een bijpassende borstwering. Op 20 februari van dat jaar is er sprake van een "inzameling van gelden ter bekoming van een nieuw kerkorgel". Op 6 augustus 1904 draagt het kerkenraadslid dhr. Lubbers *f*98,- af als opbrengst van het oude orgel. De actie voor het nieuwe orgel bracht *f*955,15 op. Aan Proper werd opdracht gegeven. Het nieuwe orgel moest in totaal *f*1.300,- kosten. Op 6 september 1904 wordt aan Proper al *f*1.000,- betaald. De kerk kreeg daarom van Proper een korting van *f*15,- wegens vroege betaling. Voor de resterende *f*300,- werd een geldlening aangegaan in de vorm van aandelen ter grootte van elk *f*50,- met een rentepercentage van 4%. Met de aflossing werd in 1906 begonnen. Jaarlijks werd ten minste één aandeel afgelost. Met Proper werd overeengekomen dat hij voor het jaarlijkse onderhoud van het orgel *f*15,- zou ontvangen.

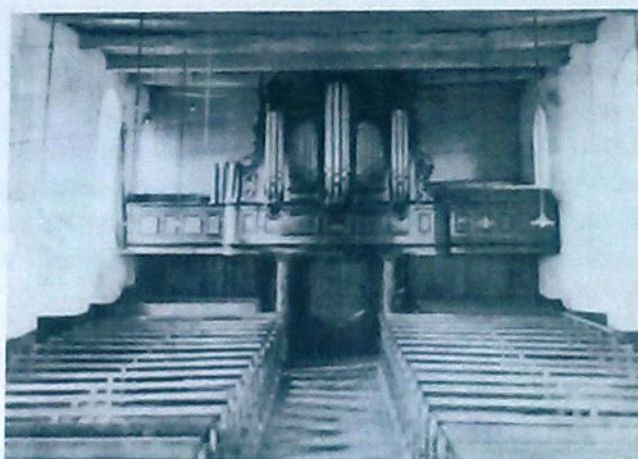
De omgeving van de kerk te Zweeloo omstreeks 1920

De verdeling van de registers zoals deze op de windlade staan vanaf het front tot aan de achterzijde is als volgt:

1. Prestant	8 voet
2. Bourdon	16 voet
3. Viola di Gamba	8 voet vanaf c0
4. Holpijp	8 voet
5. Octaaf	4 voet
6. Fluit	4 voet
7. Octaaf	2 voet

Windlosser

In 1929 werd de kerk voor het eerst zeer grondig gerestaureerd. Het huidige uiterlijk is nog steeds door deze restauratie bepaald. Vóór deze restauratie bezat de kerk een rechte balkenzolder.

Bij de restauratie kreeg de kerk een houten tongewelf. Dit gegeven verklaart ook waarom het orgel geen ornament op de middentoren van de orgelkas heeft. Het lofwerk op de zijtoren is in latere tijd kennelijk verdwenen, mogelijk bij de herstelbeurt in 1979, of mogelijk in 1961 bij een reparatiebeurt.

Wie direct na het overlijden van Proper in 1922 het orgel in onderhoud heeft gekregen is tot nu toe niet bekend. Nader archiefonderzoek dient daar nog naar te worden verricht. In 1977-78 werd de kerk op-

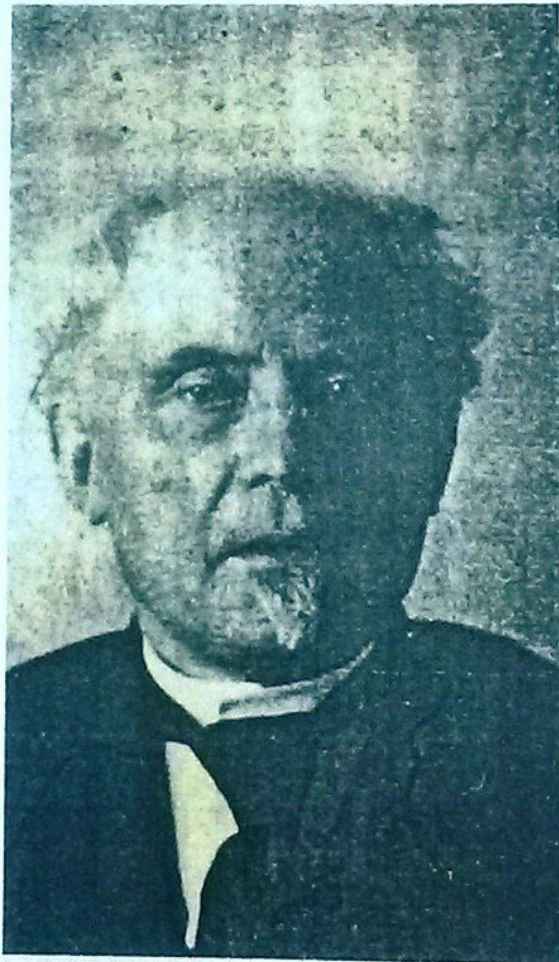
nieuw volledig gerestaureerd, waarbij tevens de vloer werd uitgegraven t.b.v. archeologisch onderzoek in dit middeleeuwse kerkgebouw dat één van de oudste is in Drenthe. In 2000 werd de dakruiter gerestaureerd en kreeg het interieur een schilderbeurt, waarbij ook het orgel opnieuw is geschilderd.

Lange tijd daarvóór en erna tot aan 2003 heeft Arie J. Opten uit Groningen het orgel onderhouden. Hij herstelde het instrument in 1978 na de kerkrestauratie. Ook is toen de winddruk drastisch verlaagd naar een niveau dat tot aan het laatste onderzoek van ondergetekende aanwezig is geweest, nl. 70 mm. waterkolom. Alle wijzigingen aan de mechanieken en de windlade die het orgel heeft ondergaan zijn van hem. Ze zijn echter niet meer dan "cosmetisch" van aard. De intonatie is toen slechts hier en daar iets bijgewerkt op de lagere druk. Ook is het orgel toen in een donkerblauwe kleur overgeschilderd. Voorheen was een donkere eikenimitatie aanwezig.

Het orgel heeft dus, behoudens de summiere restauratie in 1978, geen belangrijke wijzigingen ondergaan, zodat hier sprake is van een grotendeels nog authentiek, ambachtelijk en geheel in 19de eeuwse traditie gemaakt dorpsorgel. Het instrument laat zien dat de fa. Proper wel degelijk in staat was om dat op een niveau te doen dat vergelijkbaar is met de andere bekende collega's uit die tijd zoals Van Dam, Witte en De Koff.

Bronnen:

1. www.orgelsindrenthe.nl (archief W D van der Kleij)
2. Het 13de eeuwse kerkje van Zweeloo – Jan Warmolts (2002)

Jan Proper op latere leeftijd

II. BESCHRIJVING VAN HET ORGEL IN DE HUIDIGE SITUATIE

2.1. ORGELBALKON, ORGELKAST EN -FRONT

2.1.1. Orgelbalkon

Het orgel staat opgesteld op een orgelbalkon tegen de westwand van de kerk. Dit balkon is waarschijnlijk ouder dan het orgel (1875). De borstwering dateert van dezelfde datum als het orgel. De kerkgangers nemen de klank dus op traditionele wijze van achteren waar. Naast het orgel op het balkon zijn aan weerszijden van het orgel nog een klein aantal zitplaatsen aanwezig. Aan de noordzijde van het orgel is het orgelbalkon verhoogd ter wille van de heteluchtverwarming, waarvan het uitblaasrooster in de borstwering is aangebracht. Zodoende is het zicht op het oude peilglas van de blaasbalg vrijwel ontnomen.

De grote onderslagbalk is aan weerszijden in de kerkmuur bevestigd. Ter weerszijde van het middenpad onder het orgel zijn twee eenvoudige zuilen met piëdestal en kapiteel aangebracht. Deze dateren mogelijk van 1875. In de balustrade waren aan weerszijden vijf gelijke, bijna vierkante schijnpanelen zonder bossing aangebracht. Drie ervan zijn weggenomen vanwege het verwarmingsrooster. De profilering van de onderslagbalk is zeer eenvoudig. Ze lijkt iets ouder te zijn dan het orgel (1875).

2.1.2. Orgelkast en -front

De gehele orgelkas uit vuren en grenen delen dateert van 1904 en is in een rudimentaire neobarokke trant gebouwd. De klaviatuur bevindt zich aan de noordzijde (vanuit de kerk gezien rechts).

Van de oorspronkelijke ornamentiek zijn de bekroningen verdwenen. Hoe deze er uitgezien hebben kan mogelijk aan afdrucken boven op de kas deels nog getraceerd worden en verder vergelijkenderwijs met andere Properfronten van dit type. De twee aparte delen van de ornamentafbeeldingen bij de pijpvoeten in het front zijn momenteel verwisseld. Zodoende moeten de hoogste delen bij de kas aansluiten, zoals bovenaan bij de frontpijpen.

De beschildering is niet meer de authentieke, maar niettemin passend bij het meubel. Ze is aangebracht bij de laatste kerkrestauratie. Onder de huidige middeneiken imitatie bevindt zich een donkerblauwe kleur en daaronder de originele, nl. donkereiken. Onder de huidige marmerimitatie op de pilaren bevindt zich een donkerder marmerimitatie met rode en blauwe tinten. De achterwand heeft scharnierende luiken, sober afgewerkt zonder bossing en profilering. De zijdeuren hebben geboste en geprofileerde panelen. De gele verflaag op de zijkanten en achterzijde van het orgel en van de borstwering is bij de allerlaatste kerkrestauratie (2000) overgeschilderd en is de basiskleur voor de houtimitatie die aan de voorzijde is aangebracht. De binnenkrappen van de luiken zijn van eiken en nog integraal aanwezig.

Het regelwerk van de kas is meest d.m.v. keepverbindingen bevestigd. De binnenregels zijn geschroefd, de ladeliggers ingelegd en gelijmd met een halfhoutsverkeping, dan wel met zwaluwstaartverbinding. De kroon- en basementlijsten zijn 'koud' verlijmd. De profileringen zijn op zeer traditionele wijze vakkundig uit één plank geschaafd met diverse profielschaven. Het blinderingsnijwerk aan de boven- en onderzijde van alle frontvelden en -torens is tevens in neobarokke stijl uitgevoerd met muziekinstrumenten en bladmotieven in een basale grove vormtaal die in de verte doet herinneren aan de barokke voorbeelden waarop dit snijwerk is geïnspireerd.

Het front van Zweeloo is een veel voorkomend type, zoals ook firma's als Dekker en Standaard die in veel gevallen hebben gemaakt, dan wel lieten maken. De indeling van de frontpijpen van links naar rechts: 5 - 11 - 5 - 11 - 5. De tussenvelden zijn grotendeels sprekend.

De overlengte van de frontpijpen is bescheiden, waardoor de combinatie ervan met de indeling, de ornamentale behandeling en de dispositie proportioneel natuurlijk overkomt. Ook de forse klank is in overeenstemming met de frontproportie. De frontpijpen zijn van orgelmetaal. Alle frontpijpen hebben opgelegde labia zonder vergulding.

2.2. WINDVOORZIENING

De nog originele grote dubbele *horizontaalbalg* met ijzeren scharen is nog van de twee originele schepbalgen voorzien. De handpompinstallatie is bij het aanbrengen van de hetelucht-kerkverwarming weggenomen. Achter het orgel is toen een verhoogde vloer aangebracht, waaronder de windmachine met dempkist is geplaatst. Wel is de metalen peilstok nog aanwezig voor de balgtreder om de balghoogte te kunnen controleren. Na twee haakse bochten komt deze uit in een kleine ruimte buiten de kast, waartegen een huisje met een glazen venster is gemonteerd. Er is geen drukzwaard aanwezig, noch een schokbalg. De balg is grotendeels van grenen, inclusief de vouwen, die met dik blauw papier zijn beplakt. De muislijsten en de twee grote geschroefde dekplaten zijn van eiken. De loden gewichten zijn nog origineel. Een aantal zijn in latere tijd waarschijnlijk weggenomen.

De waarschijnlijk in 1961 geplaatste *motor met westaflex toevoerkanaal* staat in een dempkist van zachtboard. Daarnaast staat de primitief gemaakte reguleur. I.v.m. de moeilijke bereikbaarheid kon niet worden nagegaan om welk type motor het gaat en uit welke tijd deze dateert. Dit kan pas bij de demontage worden gezien. De motorkanaalbuis is aangesloten tussen de beide schepbalgen.

Het *windkanaal* is van grenen en geheel met bruin papier beplakt. Het kanaal heeft een korte lengte en één afmeting en is aan de noordzijde tegenover de klaviatuur gesitueerd. Vanuit de onderzijde stijgt het kanaal tot de inlaat aan de zijkant in de ventielkast. Ook is daar een gat met prop aanwezig t.b.v. het meten van de generale winddruk. Er is kennelijk niet gestreefd naar een verlengde en 'versnelde' aanvoerwind ter wille van een (nog) hoogstaand(er) artistiek windkarakter.

De *windlosser* ('ventiel') bestaat momenteel uit een nieuwere uitlaatklep van trekvrije plaat in rechthoekvorm. De registermechaniek is voorlangs de windlade gemonteerd, hangend aan twee steunders aan de lade en aan de noordzijde verbonden aan een vaste staande registerwel.

Er is geen *tremulant* aanwezig. Proper maakte geen tremulanten in zijn kleinere dorpsorgels.

2.3. WINDLADE

De brede grenen *windladeliggers* zijn verbonden met het grondraamwerk: zij steunen aan de frontzijde in de frontstijlen, aan de achterzijde in de kasstijlen, die zijn verbonden met de op de vloer bevestigde liggers. De ladeliggers zijn ingelaten.

De *gehele onderbouw* van de lade is uit eiken vervaardigd; sommige delen uit grof eiken, deels half kwartiers. Andere delen weer in meer fijnjarig kwartiers eiken. De *pijfstokken*, *roosters* en *ventielen* zijn van mahonie, de *stempels* zijn weer van eik. Aan de uiteinden van de lade zijn in groffe trekvrije plaat extra roostersteunders geschroefd (waarschijnlijk 1978).

De huidige *slepen* zijn van kunststof en dateren van 1978; de afdichting is met kunststof ringen met veertje. De originele eiken slepen zijn gelukkig bewaard en liggen onder in het orgel opgeslagen.

Ook de opvallende *voorslagen* zijn van eiken. Ze hebben een binnenopdik, de uitsparing is beleerd. De voorslagklemmen zijn van zwart geschilderd ijzer en geschroefd.

Het cancelraam lijkt aan de boven- en onderzijde met een meubelplaat te zijn belijmd, de randen met eikenfijner afgewerkt. De oude dammen zijn rechtstreeks op de plaat gelijmd. Het cancelraam (van gemiddelde hoogte) is buitenom met zwaluwstaartverbindingen gezekerd.

De *ventielkast* is van binnen niet uitgeverfd. De onderplaat is in de ventielkast met een laag dun leer belijmd. Niet alle gesloten houtwerk (balg, windkanaal en windlade) is van binnen met krijtwit of roodbolus uitgeverfd om overmatige oxidatie van draadwerk tegen te gaan, getuige de cancellen. Wel is er veel gelakt. De maatvoeringen van bovengenoemde onderdelen kenmerkt zich door het beoogde doel: een ruime windtoevoer. Het windkarakter is stabiel, alhoewel er bij het plenum toch nog van een licht ademende wind sprake is. Dit vanwege de intonatietechniek die een grote windvraag impliceert. Bij een volledig

winddichte lade zal dit effect nog minder zijn. De cancelhoogte is voor een klein orgel als dit aanzienlijk: 98 mm.. Lengte ventielopening 215 mm.(zonder de ronde korte kanten); breedte ventielopening 23 mm..

De mahonie *ventielen* zijn dubbel beleerd. Ze zijn breed en relatief kort, aan de voor- en achterzijde afgeschuind - hoek 45 graden. Verder zijn ze achter met messing stiften bevestigd en uitneembaar, zoals gebruikelijk bij Proper en veel andere orgelmakers in die periode. De ventielstiften zijn op klassieke manier langs zij de ventielen aangebracht. Al het draadwerk is van fosforbrons en lijkt van 1978 te dateren. Ook de plastic invoering dateert van de ladeherstelling van 1978. In de *abstractogen* van de ventielen en de ladedraden zijn leerproppen aangebracht. De fosforbrons *ventielveren* zijn van 1978. Er is een eiken verenlat halverwege de veer. De afdichtingsconstructie van de pulpeetplank is een nog originele messing strip met zo pas mogelijk geboorde gaten.

De *stokken* zijn grotendeels per register aangebracht. De *stokboringen* zijn ketelvormig, het bovenste van de rand toch ook nog met uitbranding. De pijpvoeten zijn niet aangetast door versuikering. De frontpijpen zijn deels aangesloten met de (vrij wijde) originele *loden conducten* en waar mogelijk gebundeld in eiken vervoerstocken. Bij de meeste frontpijpen zijn deze vervangen door exemplaren van westaflexslang. In 1978 zijn aan de ventielzijde in het cancelraam ontlaatsboringen aangebracht die zijn afgedekt met een uitwendige suskamer boven de voorslagen.

De canceldeling is diatonisch, in klassieke indeling: de baspijpen in het midden, de tenorpijpen aan de zijkanten, de alt- en de sopraanpijpen daartussen. De indeling (idem die van het front) is, van achteren gezien, van links (nz) naar rechts (zz):

d A# F# G# c e3 d3 c3... e0 E D C C# D# d#0 ... c#3 d#3 f3 B G F A c#

De *stokbevestiging* is origineel met originele *grote ijzeren schroeven* met dikke schuine kop. De hangers zijn meest origineel, m.u.v. enkele extra hangers van multiplex (1978).

De speelaard is vanwege de extreme veerspanning niet licht, maar nog niet taai. Ondanks de massa laat de mechaniek toch nog een goed genuanceerde bespeling toe, ook in trillers en afspraak. Dit vanwege de redelijk goede verhoudingen in dikte, materiaal en trekpunten.

2.4. REGISTERMECHANIEK

De korte vierkante eiken *registertrekkers* zijn direct boven de lessenaar aangebracht. Deze zijn rechtstreeks loodrecht verbonden met de slepen (dus zonder tussenkomst van registerhevels) d.m.v. moderne schroeven met bouten. De sleep- en registergang is 1 op 1. Deze zal bepaald zijn door een stift met sleuf door de sleep ergens onder de stokken (pas na demontage zichtbaar).

2.5. KLAVIATUUR EN SPEELMECHANIEK

KLAVIATUUR

De *registerknoppen* zijn karakteristiek voor deze periode en voor Proper: eenvoudig gedraaide palmhouten knoppen, zwart gemaakt en gepolitoerd, kort model met 2 welvingen en sobere profilering. Het uiteinde vrij breed in doorsnee met een ingelegd porceleinen plaatje voorop in de knop met daarop zwart geschilderde letters (vrij slordig handgeschreven kleine lettertype in tamelijk moderne vorm). Eén plaatje heeft een gouden rand. De ordening van de registerknoppen (tevens ladevolgorde) is van rechts naar links als volgt :

Ventil ~ Prest8 ~ Bd16 ~ VdG8 ~ Holp8 ~ Oct4 ~ Fl4 ~ Oct2

Omdat het pedaalwelbord onder het handklavier in een kleine uitbouw van de kast is bevestigd is de *muzieklessenaar* niet geheel in de orgelkast ingelaten maar steekt het met de schuinte van de lessenaar uit de kast. Het *handklavier* steekt daarom vrij ver uit de kast en is iets ingelegd op de inwendige regel samen

met uitbouwplank. Het klavierraam is volledig van een soort vruchtboomhout of esdoorn. De achterregel met opdik, waaronder de toetsen op klassieke wijze als staartklavier zijn bevestigd. Ze is bevestigd met grote messing schroeven. De eiken toetsen zijn van vrij grote dikte. Het beleg en lijstwerk rondom het klavier, inclusief de bakstukken zijn waar e.e.a. zichtbaar de kast uitsteekt eenvoudig zwart geschilderd en gepolitoerd. Idem de grote klavierplank waarop een fraai metalen plaatje is geschroefd met gouden letters "J. Proper", prijsemblemen en een gouden kader. Het beleg van de ondertoetsen en de toetsfrontons is van been, in twee stukken gedeeld en gelijkmd. De boventoetsen zijn van ebben. Er zijn groenvilten ringen onder de toetsen aangebracht als toetsstop.

De toetsen zijn achter verankerd met 1 dikke messing achterstift en 1 stift per toets midden in een sleuf welke halverwege het belegde deel van de ondertoetsen is uitgefreesd. De invoering lijkt oorspronkelijk, dan wel van 1978 en in rood kernlaken uitgevoerd. De toetsen liggen in onbespeelde toestand horizontaal. Het eiken pedaal-basklavier (C – g0) is origineel in voor 1904 'moderne' vormen, een raamwerk met kwartrond aflopend profiel, de ondertoetsen met opdik, de boventoetsen kort en recht, nauwelijks afgerond. Het klaviertje ligt op hoge zwart geschilderde grenen sloffen, iets geprofileerd, de uiteinden in ojief. Het handklavier is op gemiddelde hoogte vanaf de vloer bevestigd naar de maatstaven die de muzikale adviseurs van Proper voor ideaal hielden. De hand-pols houding tijdens het spelen wordt hierbij bijna op 'pianistische' wijze gestuurd, nl. in één rechte lijn. Doordat de boventoetsen vrij kort zijn is punt-hakspel in het middengebied moeilijk maar weliswaar mogelijk. De verhoudingen komen echter nog steeds overeen met de klassiek 18de- en 19de eeuwse aanleg. De toetsbreedte en deling zijn van gemiddelde breedtemaat.

De grenen orgelbank met heeft rechte zijwangen, aan de onderzijde met een eenvoudige spitsvormige uitsparing. De zijwang aan de borstweringzijde is ingekort en rust op een verstevigingsregel van de borstwering.

Het lessenaar met bank zijn meegeschilderd in de gele grondkleur van het imitatie-eiken van de voorzijde van kast en borstwering (1978/2000).

SPEELMECHANIEK

Deze bestaat uit een liggend eiken walsraam onder de windlade, hangend aan de ladeliggers. Dit wals- of welraam heeft de breedte van het klavier en past binnen de windladediepte. Het walsraam heeft geen profiel aan de bovenrand, langs de windlade en bij de voorslagen. De ahorn (?) walsen of wellen zijn smal rechthoekig, de randen afgeschuind. De walsarmen zijn eveneens van ahorn (sommige mahonie?), de originele leermoeren met vilt ingevoerd. De klassiek gebogen walsarmen aan de ventielzijde zijn van messing, de abstractogen met leerprop bevoerd. De walsstiften zijn van messing, de raamwerkगतen bevoerd met kernlaken.

De uiteinden van de dikke grenen abstracten zijn belijmd met boekbinderslinnen. Het abstractdraadwerk is van gegalvaniseerd ijzerdraad (1978). De abstractuur is verbonden met messing klavierwinkels met leerpropinvoering. Deze klavierwinkels zijn middels voor elke winkel aparte ahorn houders geschroefd op een grenen winkelbalk. De abstracten zijn nog alle origineel. Het dikke winkeldraadwerk dat met de klaviertoets is verbonden lijkt nog origineel te zijn. Twee abstractkammen zijn onder de windlade gemonteerd die de abstracten op hun plaats houden.

Het esdoorn (?) pedaalwelbord met eenvoudige rechthoekige vorm heeft ahorn welnokken met ingevoerde asgaten, waartussen ahorn wellen met idem brede en vrij dikke ahorn walsarmen. De pedaaltoets-abstractkam is binnen in de kas direct tegen de kaswand bevestigd. De abstracten zijn van bevilte eiken drukklossen voorzien.

De koppeling aan het klavier geschiedt d.m.v. een eenvoudige abstractdraad die met een leermoer op de klaviertoets is bevestigd. De brede grenen abstracten zijn ook hier alle origineel, het draadwerk weer met gegalvaniseerd ijzerdraad.

2.6a. PIJPWERK - DISPOSITIE, OPSTELLING EN GLOBALE FACTUURKENMERKEN

Volgorde op de laden, nomenclatuur van de klaviatuur, omvang C - f3. Omvang pedaal C - g0.

De C#-kant aan de klaviatuurzijde vanuit de kerk gezien (zuidzijde). De C-kant aan de rechterzijde (noordzijde).

Alle pijpwerk dateert zonder uitzondering van 1904.

Prestant	8 voet	-	Front geheel van orgelmetaal, sterk tinhoudend. Rond opgeworpen labia, alle front pijpen met ronde baarden. C - c2 in front; wijde mensuur; c#2 - f3 op de lade; C - c2 met meerdere uitsnijdingen, C - f3 expressions; C - c2 baarden. Frontindeling (de aanduidingen 'links' en 'rechts' vanuit de kerk gezien) zie de ladedeling op pag. 10. Tussenvelden: rechts: diatonisch e0 - c2 links: diatonisch d#0 - b1
Bourdon	16 voet		C - h0 grenen, c1 - f3 metaal met baarden, grenen pijpen geen baarden. C - d1 (waarschijnlijk) als volgt afgevoerd (moeilijk zichtbaar): liggend onder frontloopplank: C, C# tegen kaswand t.o. klaviatuur: D - F# / A A# B (Hp8) vóór en achter frontloopplank v.l.n.r.: a#0 g#0 / e0 d0 c0 A# G# G A B c#0 / c#0 f#0 g0 langs zij klaviatuurwand: d#0 f0 a0 b0; c1 - f3 op de lade.
Viola di Gambe	8 vt	-	C - H gecombineerd met Holpijp 8vt; geheel op de lade; c0 - f1 met frains, f#1 - f3 zijbaarden; geheel met expressions;
Holpijp	8 vt	-	C - H grenen zonder baarden en achter de Bourdon 16vt-middentoren afgevoerd: 2 rijen van 4 pijpen: E D C C# D# vóór en G# F# F G achter; c0 - f3 metaal, op de lade; baarden.
Octaaf	4 vt	-	Metaal. Expressions C - f2, f#2 - h2 stemkrul, c3 - f3 op lengte. C - d2 baarden. Wijde mensuur; geheel perslabia.
Fluit	4 vt	-	Metaal. Open cilindrisch. C - e2 expressions, f2 - g2 stemkrul, g#2 - f3 op lengte. C - f1 met baarden; C - F# perslabia, G - f3 geheel rond bovenlabium (mee met pijpomtrek).
Octaaf	2 vt	-	Metaal; cilindrisch open; C - f1 expressions, f#1 - f3 op lengte, Met stemschuiven (1978). Geen baarden. Geheel ingeritste spitslabia.

Alle voorstellen zijn van eiken, geschroefd (3st). De voeten van de grenenhouten pijpen zijn eveneens van eiken, rondgedraaid en conisch. Ook de kerns zijn van eiken. De stoppen zijn van eiken en beleerd, de handgrepen rond (gedraaid) in holbollen vorm. De gelijkde hangerklossen zijn eveneens van eiken. De frontpijpen in de torens hebben geen klossen maar ronde frontstokken zonder een windtoevoerregelschuif. De westaflex conducten van de sprekende frontpijpen (in de torens) hebben een wijde diameter.

2.6b. PIJPWERK - SPECIFICATIE KENMERKEN

2.6b.1. Labiumvormen en voefactuur

De open pijpen van het binnenpijpwerk zijn tot en met de Octaaf 4 vt zonder uitzondering voorzien van geperste ronde boven- en onderlabia. Het hogere pijpwerk, inclusief de spitslabia van de Fluit 4vt hebben ingeritste labia. Het metalen gedekte pijpwerk is steeds ingeritst met ronde labia. Het gedekte pijpwerk in de hoge discant is rond bijgedrukt.

De pijpvoeten zijn iets spits bijgedraaid en eveneens iets toegeklopt, in de hoogste discant vrij sterk ingedraaid.

2.6b.2. Kernfactuur

De kernen zijn gemiddeld van dikte, de fase is vrijwel zonder uitzondering ca. 50 graden. De kernen liggen vrij ver naar binnen, hetgeen resulteert in wijde tot zeer wijde kernspleten. E.e.a. is niet gerealiseerd door veel corpusuiteinden met de rondstaaf iets uit te buigen. Het discantpijpwerk heeft doorgaans geen engere voetdiameter.

2.6b.3. Materiaal, oppervlaktestructuur, soldeernaden, wanddikten en bolus

Materiaal	- Legering open pijpwerk ca. 60% lood, 40% tin, niet gehamerd; gedekte pijpwerk ca. 70%-30%, niet gehamerd.
houten pijpwerk	- De wanddikten van het grenen pijpwerk zijn gemiddeld van dikte; het metalen pijpwerk is relatief dik, het grenen is vrij grof. Alle houten pijpen zijn aan de binnenzijde met lijm uitgeverfd, de buitenzijden zijn roodbruin geschilderd.
oppervlaktestructuur	- glad, niet gelakt - weinig tekening
bolus	- witte soldeerbolus, alleen bij de soldeernaden
soldeernaden	- relatief dun, plat en egaal-netjes bewerkt
wanddikten	- t/m ca. 2 voets lengte uitgeschaafd; - front: vrij dik bij de kern tot gemiddeld bovenaan; - de voetstabiliteit is echter goed, er doen zich bij voet en labium geen verzakkingen voor.

2.6b.4. Inscripties, constructiecirkels

De tooninscripties zijn handgeschreven en staan voor op het corpus en voet recht boven het labium. Het pijpwerk is niet d.m.v. het direct uitcirkelen op de plaat geconstrueerd: er zijn dan ook geen constructiecirkels in het pijpwerk aanwezig.

2.6c. PIJPWERK - MENSUUR en INTONATIE

2.6c.1. Mensuurindicatie

Over het algemeen volgt het pijpwerk de normaalmenatuur van Töpfer, over het geheel genomen bij alle registers echter enkele tonen wijder. Zowel de prestanten als de fluiten hebben daarom over het algemeen een wijde menatuur over de hele linie. De octaafdeling is logaritmisch, de fis is het midden in de octaafdeling.

2.6c.1. Labiumstand en opsneden

De labiumbreedten m.b.t. het metalen pijpwerk zijn niet extra gedurfd: zij volgen de gemiddelde waarden en zijn niet breder dan 40/100 van de plaatbreedte. De Gedekten volgen in de verhouding tussen omtrek en labiumbreedte gemiddelde tot iets smalle waarden.

De labia staan over het algemeen in een gave rechte stand, zij het, dat ook een aantal onderlabia in het midden iets bol staan, waardoor de kernspleet op die plek dan ook iets wijder is. Waarschijnlijk is dit ook oorspronkelijk de bedoeling is geweest, aangezien deze pijpen goed spreken en mooi klinken. De kernfac-

tuur geeft in relatie tot de voetdiameter reeds aan, dat het bovenlabium meestal iets voor het onderlabium staat.

De opsmeden variëren van iets hoger dan normaal (42/100) in de bas naar relatief hoog in de discant. Van de Gedekten zijn de opsmeden wel hoger maar niet extreem (28/100).

De opsmeden zijn over het algemeen netjes bewerkt en bij het binnenpijpwerk veelal iets schuin naar de hoek uitgestoken ter bevordering van een snelle aanspraak met terugdringing van voorspraak. Veel gedekten zijn van iets ronde opsmeden voorzien.

2.6c.2. Voetopeningen en expressionwijdten

De voetopeningen volgen een redelijk regelmatig verloop. Men kan hieruit concluderen, dat deze in de mensuur opgenomen zijn en bij de intonatie alleen waar nodig zijn aangepast. De voetdiameters geven een normale breedte in de bas en tenor te zien. Naar de discant toe worden zij steeds kleiner. De Fluit 4vt heeft bovenin relatief kleine voetopeningen, evenals de Prestant 8vt.

De expressionwijdten zijn klassiek, nl. vrij breed, hetgeen het klankbeeld, ondanks de relatief brede mensuur, nog een enigszins klassieke karakteristiek meegeeft.

2.6c.3. Kernspleten en -ligging, kernsteken en -randen

De kernfactuur in de mensuur geeft reeds aan dat de kernspleten breed tot zeer breed zijn. In relatie tot de gewenste aanspraakskarakteristiek betekent dit, dat Proper vrij veel kernsteken moest toepassen om het gewenste resultaat te bereiken, m.n. weer bij de prestanten. Deze kernsteken zijn regelmatig en meest recht aangebracht; het aantal varieert tussen de 5 tot 15 per kern. De diepte van deze steken varieert van klassiek-ondiep (Gedekten) tot romantisch-diep (bv. bij de Prestant 8 vt).

Door de manier van steken is de kernrand, waaraan voor het opsolderen van het corpus aan de voorzijde een rechte fase is aangeschaafd, toch vrij onregelmatig. Dit is ook de oorzaak van een ruisfactor, die zich op enige afstand van het instrument toch als harmonisch versmeltend aan de luisteraar voordoet. De kernranden zelf zijn niet afgerond of iets weggesneden. Dit laatste ook waar de labia tamelijk recht boven elkaar staan.

2.6c.4. Winddruk en toonhoogte

De op 25-04-2006 gevonden waarde is op gemeten op de lade. Deze bedroeg 69 mm. Cancelverval tot 59 mm; akkoordproef1 bij 10 tonen verval tot 53 mm (!). Akkoordproef: het aangehouden volle akkoord zakt in tot 45 mm na 7 seconden (balg leeggespeeld). De blinde proef gaf 65 mm..

Gezien deze uitkomsten en die van de klankproeven zal de originele druk rond de 82 mm gelegen hebben. De aangetroffen toonhoogte was $a_1 = 439$ Herz bij 18 graden Celsius.

III. HUIDIGE STAAT EN GECONSTATEERDE GEBREKEN

BESCHRIJVING TECHNISCHE STAAT

De onderstaande volgorde correspondeert met die van het voorgaande hoofdstuk.

In 1978 is het orgel volledig gerestaureerd op een manier die het instrument geen goed heeft gedaan. Alhoewel Arie Opten als niet-professionele orgelreparateur in dat opzicht bezien verdienstelijk werk heeft verricht, toch is het orgel belangrijk authentiek materiaal kwijtgeraakt en is de kwaliteit van het technisch-ambachtelijke werk niet al te best. Gelukkig laat zich e.e.a. goed herstellen zodat het Proper-orgel zich na restauratie weer als een vrijwel authentiek Proper-orgel mag afficheren. Dat is vooral ook te danken aan het feit dat de oude eiken slepen bewaard zijn gebleven.

Ook in Zweeloo is het heteluchtverwarmingsysteem de oorzaak geweest van schade aan het orgel. Gebreken konden daarom niet uitblijven. Bovendien heeft het orgel bij de jl. kerkrestauratie lang blootgestaan aan vochtige omgevingsomstandigheden: steenstof en ander vuil heeft veel vrij spel gehad. Dit heeft het bovengeschetste proces nog eens versneld. Hieronder volgt een opsomming van de gebreken die zich nu voordoen:

3.1. Orgelbalkon, kast en front

- ❖ Er doen zich geen constructieve gebreken voor aan het orgelbalkon. Het orgel is niet verzakt en staat m.o.m. recht. De conditie van de orgelkas is redelijk. Wel zijn er enkele krimpnaden en -scheuren en de grote achterwandluiken zijn iets kromgetrokken. Er is oppervlaktebeschadiging maar dit valt mee.
- ❖ Er is nogal wat houtworm aangetroffen.
- ❖ Er is veel oude elektra aan en in het orgel aanwezig, die deels geen dienst meer doet. Het overige deel dient vernieuwd, dan wel verlegd te worden.
- ❖ Niet in de laatste plaats door de jl. kerkrestauratie is het orgel ernstig vervuild geraakt.
- ❖ Het schilderwerk is in redelijk goede staat. De kleur is niet authentiek maar acceptabel. Wel is de ornamentiek te sober omdat enige mate van vergulding ontbreekt. Door het ontbreken van de bekroningen maakt de orgelkast een te platte indruk.

3.2. Windvoorziening

- ❖ De orgelmotor is geheel versleten en maakt een hels lawaai.
- ❖ Het (balg)leer (waarschijnlijk nog van 1904) is erg stug en op veel plaatsen verdroogd; bij de aansluiting met het windkanaal is het leer al gescheurd. Veel naden zijn uitwendig met leerstroken beplakt, hetgeen er op duidt dat de inwendige lijmverbindingen niet meer goed zijn.

3.3. Windlade

- ❖ Ondanks de door Opten aangebrachte hechthoutplaten (waarschijnlijk van slechte kwaliteit) is de windlade alle belangrijke plaatsen volledig lek. De belering van de voorlagen is niet afdoende; de ventielstiften zijn geoxideerd, bij de slepen is er lekkage, er is hier en daar doorspraak in de cancelen, ventielen zijn niet meer vlak, waardoor de veren extra aangespannen dienen te worden, etc..
- ❖ Al met al was de gemiddelde winddruk veel te laag. Reden waarom de balgbelasting in 2006 tijdelijk is verhoogd. Beide elementen veroorzaken de permanente ontstemmingen die alleen met restauratie te verhelpen zijn.

3.4. Register- en speelmechaniek, klaviatuur

- ❖ De toetsopsluiting van zowel het hand- als het voetklavier is slecht, waardoor de toetsen kantelen en klapperen; de pedaaldiepgang is te groot omdat de polsters (= opvullingsdrukstof) verdroogd zijn; artistiek geruisloos spel is daardoor (ook al) niet mogelijk.
- ❖ De mechaniek loopt niet meer vrij vanwege de vele oxidatie. De invoering is nog redelijk in orde.

3.5. Pijpwerk

- ❖ Een relatief klein aantal pijpen zijn in de loop van de tijd beschadigd geraakt.
- ❖ De meeste lijmnaden van het houten pijpwerk zijn niet meer winddicht. De gemiddelde technische staat van het metalen pijpwerk is echter redelijk. Artistiek gezien is de intonatie nog geheel oorspronkelijk gebleven en behoeft deze slechts partieel herstel.
- ❖ De klank van het orgel heeft meer niet de gloedvolle kracht die voor dit type orgels zo kenmerkend is. Het grote windverlies is hiervan de grootste oorzaak. Zowel het klankkarakter als de draagkracht en de stemmingsstabiliteit zijn daarom momenteel te ver verwijderd van de oorspronkelijke bedoelingen van de maker.

IV. RESTAURATIEPLAN

4.1. DOELSTELLING

4.1.1. Herstel oorspronkelijke situatie

Het oude materiaal is goed bewaard gebleven. De oude slepen zijn ook nog aanwezig en kunnen weer worden teruggeplaatst. De restauratie van de fa. Opten is dan wel niet volgens de regels van het oude orgelmakersambacht uitgevoerd; de kleine wijzigingen zijn gelukkig eenvoudig terug te brengen tot de originele situatie. Daarom ligt het voor de hand om de geheel oorspronkelijke situatie te herstellen, met uitzondering van het schilderwerk. Het schilderwerk van 1978 is wat grof en boers. De kleur van de onderslagbalk is dan wel vrijwel de zelfde als die van het plafond. Toch is die zo direct bij het orgel m.i. minder geslaagd. Het generale karakter past echter wel bij het orgel. De marmering van de pilaren is pover en weinig artistiek. De eiken kleur is wellicht iets te licht. Een herstel en opwaardering van het huidige schilderwerk lijkt de beste optie.

4.2 KLIMAATBEHEERSING

4.2.1 Restauratiemethodiek

Voor het herstel naar de oorspronkelijke toestand kan in sommige gevallen het verwarmingssysteem een zwaarwegende factor zijn, welke restauratiemethodiek voor een windlade dient te worden toegepast. Doordat de klimaatbeheersings- en verwarmingstechniek steeds geavanceerder wordt hoeft niet meer de toevlucht te worden gezocht in het aanbrengen van trekvrije multiplex platen boven op en onder tegen de sponsels van het cancellenraam. De windlade kan dan ook op 'authentieke' wijze worden gerestaureerd, d.w.z. een niet- of nauwelijks gewijzigde constructie van de lade. Hoogstens zou bij de belering van het cancellenraam een extra zekerheidsvariant kunnen worden toegepast. Omdat echter op dit orgel reeds platen zijn aangebracht kan het een discussiepunt zijn om opnieuw platen aan te brengen, maar dan van zeer goede kwaliteit en volgens de regels der kunst aangebracht.

4.2.2 Verwarming

Het bij de kerkrestauratie gehandhaafde heteluchtverwarmingssysteem is voor het gebruik een praktisch en redelijk goedkoop systeem, maar bij onzorgvuldig gebruik ronduit slecht voor het orgel. Met behulp van één of enkele dicht bij het orgel geplaatste bevochtigingappara(a)t(en) zal echter een redelijk goede klimaatbeheersing voor het orgel kunnen worden bereikt.

De opwarmtijd is ook belangrijk. Een goede opwarmtijd (niet te lang en niet te kort) is ca. 1½ graad per uur. Een temperatuur- en hygrostaatbegrenzer in de orgelkas dient gesteld te worden op maximaal 20 graden bij minimaal 40% relatieve vochtigheid. Daaronder mag de waarde beslist niet komen. De bendedtemperatuur is dan ca. 18 graden. Om het boven in de kerkruimte niet te warm te laten worden zouden enkele ventilatoren ('fan's) aan de zoldering aangebracht kunnen worden, die tijdens de opwarmperiode de warme luchtstroom beneden houdt en egaler verspreidt. Deze methode is in vele andere kerken met succes toegepast.

Er dient een goede elektronische thermometer annex hygrometer bij het orgel opgehangen te worden. De standen dienen wekelijks worden nagegaan en genoteerd in een logboek. Ook kan een hygrochip gemoniteerd worden die per computer kan worden uitgelezen. Extra oplettendheid is geboden tijdens de winterperiode bij lange vorstperiodes in combinatie met langdurig verwarmen. Bij een lagere relatieve vochtigheid dan 50% dient extra bevochtigd te worden.

Met het oog op deze problematiek zou het raadgevende ingenieursbureau Nederlandse Installatie Advies Groep (NIAG) ingeschakeld kunnen worden (vaste adviseur voor de Vereniging voor Kerkrentmeesterlijk Beheer van de PKN), om hen te verzoeken in eerste instantie een vrijblijvend advies uit te brengen. Adres: NIAG t.a.v. dhr. A. van Middelkoop, bezoekadres De Stichtse Roe 16, 8252 JV Dronten; tel. 0321-380869; e-mail niag@planet.nl. Zie ook de bijlage.

Ook kan een gratis advies worden uitgebracht door de klimaatdeskundige van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Ir. Marc Stappers, tel. 030-6983211.

4.3 - RESTAURATIEPLAN

De bespeelbaarheid van het orgel is momenteel nogal problematisch. Het windwerk is zeer lek. Het laat zich aanzien dat binnen nu en tien jaar het orgel volledig onbespeelbaar is indien binnen deze periode niet ingegrepen wordt. Uit de inventarisatie van de gebreken in hoofdstuk IV kan worden geconcludeerd, dat een restauratie van het orgel binnen afzienbare tijd noodzakelijk is. Uit cultuurhistorisch oogpunt is het daarom ook van belang dit instrument niet verder aan het verval prijs te geven, waarmee een toekomstige restauratie verhoudingsgewijs steeds kostbaarder wordt.

Het orgel is inmiddels geregistreerd als monument. Een restauratie van dit bescheiden maar fraai klinkende instrument zou als volgt kunnen worden omschreven.

4.3.1. Algemeen

1. Het orgel fotograferen en documenteren.
2. Inventarisatie door orgelmaker en adviseur(s): meetstaten van alle C en F tonen aanleggen
3. Transport van de inwendige delen van en naar de werkplaats van de orgelmaker.
4. Werkplaats, reis- en verblijfkosten, levertijd.
5. Montage in de kerk.
6. Prijsopgaven in materialen, uren en kosten op de in dit plan aangegeven hoofdkostenplaatsen, alsmede aparte stelposten, op dezelfde wijze gespecificeerd.

4.3.2. Orgelbalkon, kas, front

1. De orgelkas blijft in de kerk. Alle houtdelen van kas en binnenwerk tweemaal bestrijken met een houtwormbestrijdingsmiddel. Controle op waterpasstand; indien nodig de kas nog iets daartoe opspieën.
2. Alle voorkomende beschadigingen herstellen. De windladeondersteuning controleren, vooral aan de frontzijde i.v.m. mogelijke verzakking. Herstel van luiken en panelen. De oude sloten en binnenkrappen nazien en weer goed in functie brengen.
3. Controle en kleinherstel van het lofwerk. De pijpvoetornamenten omwisselen. Nieuwe bekroningen maken in kunststof m.g.v. mallen van identieke voorbeelden van Properorgels.
4. Historisch kleuronderzoek. Het vernis van de huidige verflaag aan de frontzijde verwijderen. De beschadigingen van de bestaande houtimitatiebeschildering in de aangetroffen kleur en stijl bijwerken en daarna opnieuw in zijdeglans vernissen met extra kleurpigment. De huidige verflaag op de zij- en achterwand bijwerken. Aan de zijkanten deze als ondergrond gebruiken voor een eikenimitatie hout. De pilaren opnieuw marmeren, de kapitelen in een andere kleur dan de schachten. De ornamentiek en de nieuwe bekroningen ophogen met bladgoud. Het schilderwerk uit te voeren door een erkend specialist op dit terrein.
5. Alle oude elektra in en aan het orgel verwijderen en zo vernieuwen dat het nauwelijks zichtbaar is. Verwijderen van de motorschakelaar op de kas en deze plaatsen tegen de borstwering op een vanaf de orgelbank goed bereikbare plaats. Nieuwe verlichtingsarmaturen en de plaats ervan in nauw overleg nader bezien en bevestigen. Bvb. een sleuf aan de voorzijde van de binnenbovenkant van de muziekbak zagen en daarboven in de kas een bescheiden armatuur aanbrengen, omgeven door plankjes; sleuf afdekken met wit glas. Klein 8-watts TL-armatuurtje direct onder het handklavier als pedaalverlichting. Voorts richtspots met dimmers voor het aanlichten van de orgelkas vanuit de kerk. Nieuwe

leiding vanuit de meterkast naar de nieuwe motor onder in de balgkas. In de meterkast een krachtstroomaansluiting aanleggen.

4.3.3. Windvoorziening

1. Een nieuwe motor plaatsen, met niet meer capaciteit dan nodig is, met dito reguleur, beide in een nieuwe dempkist van MDF met siffon zowel aan de aanzuig- als de uitblaaszijde. Deze achter het orgel op de plaats van de huidige. De binnenzijde geheel van TNO-gekeurd akoestisch dempmateriaal voorzien. Een nieuw motorkanaal (van binnen of buitenom bekleed met geluiddempend materiaal + houten omhulsel) vervaardigen.
2. De blaasbalg geheel demonteren en van binnen en van buiten opnieuw beleren; de schepbalgen hierop uitgezonderd. Deze niet opnieuw in werking brengen vanwege de huidige aanleg.
3. Alle inwendige delen van balg en windkanaal waar nodig opnieuw uitverven met lijm en bolus met gebruikmaking van hetzelfde materiaal als aangetroffen is.
4. De ijzeren delen van roest ontdoen en opnieuw meniën en zwart verven.
5. De oude windkanaaldelen opnieuw verlijmen en beleren.
6. Optionele toevoeging: een nieuwe (inliggende) tremulant toevoegen inclusief registratuur.

4.3.4. Windlade

1. Algeheel ontleden van de windlade. Afschaven van de oude dekplaten. Volledige restauratie, waaronder herstel van de fundamentbalk, opspieën of anderszins dichten van scheuren, het cancelraam opnieuw verlijmen en de sponsels spanen.
2. De windlade is in 1978 geheel gelakt. Deze lak verwijderen. Daarna zo weinig mogelijk opschaven. Waar mogelijk warme lijm van de juiste viscositeit en temperatuur gebruiken, danwel lijmsorten gebruiken waarvan de eigenschappen zoveel mogelijk overeenkomen met die van warme lijm.
3. Alle cancellen (opnieuw) uitverven in de aangetroffen materialen (lijm en roodbolus, danwel krijt wit), idem de ventielkast/pulpeetplank. Alle belering vernieuwen. De slepen en dammen vlakken en waar nodig uitstukken en completeren. Leer over de gehele lade aanbrengen, waarover heen de dammen bevestigd worden. Op de leerbanen en op de pijpstukken dunne liegelingdringen lijmen ten behoeve van een veilige en soepele afregeling van de slepen. De messingstrip (i.p.v. pulpeten) waar/indien nodig herstellen/vernieuwen naar nog aanwezige voorbeelden. Ventielen vlakken en naar de aanwezige methodiek opnieuw inpassen. De ventielveren controleren op ouderdom en spanning; deze schoonmaken en precies egaliseren. Indien vervanging noodzakelijk is: nieuwe messing veren maken naar voorbeeld van Proper; hiervoor een stelpost opnemen. De voorgeslagen schoonmaken en opnieuw beleren. De ijzeren bevestigingsklemmen schoonmaken, opnieuw zwart verven en sluitend bevestigen. De stokschroeven schoonmaken en opnieuw inpassen. Indien de oude stokschroeven niet opnieuw gebruikt kunnen worden, de gaten proppen en nieuwe stokschroeven gebruiken in stijl en grootte van de oude. Roosters en hangers herstellen en indien nodig aanpassen; eventueel extra hangers plaatsen (multiplex hangers) verwijderen.
4. De oude conducten herstellen. De westaflexconducten vervangen door exemplaren van lood naar voorbeeld van Proper.
5. Stift- en draadwerk in stijl vernieuwen. De vervoerplanken en/of frontstukken restaureren: opnieuw verlijmen en uitverven.
6. Optionele toevoeging: nieuwe ondersleep aan de voorzijde maken met boringen, conducten en een bank voor een Cornet 5 sterk discant.

4.3.4. Register- en speelmechaniek, klaviatuur

1. De mechanieken nazien op wrijving, slijtage en oxidatie. Dit incidenteel herstellen. Invoering incidenteel vernieuwen naar origineel voorbeeld (dolle leermoertjes, leerinvoering, e.d.). Teveel speling wegnemen door overmaatse stiften. Alle ijzerwerk schoonmaken, opnieuw meniën en zwart verven.

De mechaniek precies inregelen, waarbij alle winkels en welarmen in de juiste en egale stand komen te staan. Alle draadwerk vervangen in messing.

2. Walsraam, abstractuur en walsarmen schoonmaken, controleren op goede werking en opnieuw inregelen. De bevoering lijkt nog goed genoeg te zijn. Eventueel de bevoering naar origineel gevonden materialen vernieuwen; hiervoor een stelpost.
3. Het handklavier herstellen. De zwart geschilderde delen vlakken en opnieuw schilderen en politoeren. Het klavierbeleg schoonmaken, een enkel stukje vervangen door dito van bijpassend been. Alle toetsen van handklavier en pedaal opnieuw opsluiten, eventueel m.g.v. overmaatse stiften. Toetsen opnieuw bevoeren in oorspronkelijke stijl, nieuwe leerpolsters. Het pedaalklavier ontleden en de toetsen opnieuw opsluiten. Pedaalveren schoonmaken en opnieuw inregelen. Het pedaalklavier trilingsdempend opstellen. Beschadigingen aan de steunsloffen herstellen en opnieuw zwart verven.
4. Enkele registerknoppen herstellen, dan wel vernieuwen. De knoppen opnieuw zwart maken en politoeren. De te vaag en te licht geworden letters bijwerken.
5. De orgelbank herstellen. De beschildering bijwerken in dezelfde kleur en tekening als de orgelkas (eikenimitatie). De bankzitting met 2-componentenlak vernissen.
6. Optionele toevoeging: registratuur met knoppen toevoegen voor een tremulant en een Cornet 5 sterk discant. Deze respectievelijk links en rechts van de huidige rij knoppen aanbrengen.

4.3.5. Pijpwerk en montage

1. Alle houten pijpwerk opnieuw verlijmen en uitverven met lijm en krijt wit naar de aangetroffen materialen. De stemrichtingen van het houten pijpwerk opnieuw beleren en goed sluitend maken.
2. Het oude frontpijpwerk reinigen en waar nodig herstellen. De stemrichtingen repareren.
3. Het metalen binnenpijpwerk controleren en waar nodig uitdeuken. Incidenteel beschadigde voeten en bovenranden, evenals ingescheurde stemrollen herstellen. De hoedafdichting controleren en afdoende in stijl herstellen.
4. Bij de montage alles goed uitlijnen en zeer precies inregelen. Pijpwerk sluitend in de roosters inpassen.
5. Handhaven, dan wel iets verlagen van de toonhoogte op basis van de huidige pijplengtes. Opnieuw vaststellen van de originele winddruk en de intonatie uiterst terughoudend bijwerken (meestentijds alleen bij-intoneren aan kernligging, kernspleet, boven- en onderlabium) op basis van de origineel aanwezige methodiek. Stemming in de gelijkzwevende temperatuur met inachtneming van de zweeping der kwinten en niet te hoge tertsen (= 'in goede harmonie').
6. Optionele toevoeging: pijpwerk voor een een Cornet 5 sterk discant. Eén koor gedekt, de overige cilindrisch open naar voorbeeld van Proper en goed aansluitend bij het mensuursysteem van het orgel te Zweeloo.

IV. SAMENVATTING

Het Proper-orgel, het behouden en herstellen waard

Het orgel in de middeleeuwse Hervormde Kerk te Zweeloo is het tweede orgel in deze kerk. Het verving een klein serafine-orgel uit 1875. Toen werd ook het huidige orgelbalkon gemaakt.

Het huidige instrument is een eenvoudig, vrijwel origineel 1-klaviers dorpsorgel dat in 1904 werd gemaakt door de Kampense orgelmaker Jan Proper. Hij maakte op traditionele wijze orgels in de stijl van de tweede helft van de 19de eeuw. Wat betreft het metalen pijpwerk en orgelkasten maakte Proper gebruik van de toenmalige nieuwe mogelijkheden om van grotere toeleveringsbedrijven pijpwerk en complete kasten geleverd te krijgen dat naar de wensen van Proper was gemaakt. Het pijpwerk is nog gemaakt met een klassieke lood-tin legering en deels met traditioneel gemaakte ingeritste labia.

Doordat met deze werkwijze een fabrieksmatig element werd toegevoegd aan het eeuwenoude kunstambacht, waarbij alle onderdelen in eigen werkplaats werden gemaakt, zou dat enkele decennia later leiden tot een bijna volledig verdwijnen van dat oude, persoonlijk-artistieke orgelmakersambacht. Pas na de Tweede Wereldoorlog zou dit langzamerhand weer worden herontdekt. Pas vanaf ca. de twee laatste decennia van de 20ste eeuw is er in Nederland weer sprake van een kunstambachtelijke orgelbouw van hoog niveau. Omdat Proper in zijn tijd nog stevig in de heersende traditie stond, is de klank van zijn orgels ook nog goed persoonlijk herkenbaar en is daarom het behoud van dit monument zeer de moeite waard.

Huidige conditie

In de loop van de tijd heeft het orgel geen grote restauraties ondergaan. Ter gelegenheid van de twee grote kerkrestauraties in 1929 en 1978 werd het orgel schoongemaakt en hersteld. De laatste keer werd dit grondig gedaan door dhr. Arie J. Opten te Groningen. Hij restaureerde het orgel weliswaar voorzichtig, maar niet vakkundig en niet geheel in de stijl van het oude werk. Daardoor zijn destijds enkele waardevolle materialen verloren gegaan. Gelukkig zijn ook enkele oude onderdelen die toen werden vervangen door nieuwe in het orgel bewaard.

Geplande restauratie en toekomstig gebruik

Inmiddels is het orgel hoognodig aan een nieuwe restauratie toe. Het windwerk is dusdanig lek dat het orgel permanent zeer ontstemd is, ondanks het feit dat het elk jaar goed onderhouden wordt. Het is heel goed mogelijk en ook wenselijk de oorspronkelijke toestand van 1904 bijna integraal te herstellen, op enkele onderdelen van de windvoorziening na. Dit herstel zal vooral betrekking hebben op de inwendige houten onderdelen zoals de windlade, de mechanieken en de claviatuur. Ook het houten pijpwerk heeft grondig herstel nodig. Alle metalen pijpwerk daarentegen is nauwelijks aangetast en verkeert nog in een vrij goede authentieke conditie.

In deze fraaie historische kerk wordt een actief cultuurbeleid gevoerd, waardoor er vele evenementen plaatsvinden, die goed worden bezocht. Ook het orgel zal in de toekomst bij deze activiteiten worden betrokken. Een restauratie is ook daarom een welbestede investering.

Financiering

De overheid heeft met het invoeren van de nieuwe instandhoudings-monumentenregeling het BRIM een streep getrokken door de zelfstandige status van orgels als aparte monumentencategorie. De orgels worden nu als onderdeel van het kerkgebouw gezien. Daarbij is echter verzuimd een budget te reserveren voor de restauratieachterstand van de Nederlandse monumentale orgels (ruim 11 miljoen Euro). De aparte subsidiestroom voor orgels is daarmee 'opgedroogd', waardoor er voor deze prachtige monumenten de

komende jaren veel te weinig restauratiesubsidie beschikbaar is. De kerk van Zweeloo valt onder de categorie die bovendien pas in 2012 voor het eerst voor BRIM-subsidie in aanmerking komt. Daarom doet de eigenaar van dit orgel, naast gemeente en provincie, een extra beroep op de particuliere cultuurfondsen om te helpen dit waardevolle stukje Nederlandse cultuur in stand te houden.